

Канцавая Г.М. (Брэст)

БЕЛАРУСКІЯ ПРЫКАЗКІ З АНТРАПАНІМІЧНЫМ КАМПАНЕНТАМ

Прыказкі, як вядома, выражаюць светапогляд народа, які іх стварыў, таму яны часта маюць глыбокі філасофскі сэнс. У сінтаксічных адносінах прыказкі, як правіла, дзеляцца на часткі, якія ўяўляюць сабой адносна замкнутыя кампаненты звязнага маўлення, што маюць пэўны рытм і інтанацыю і часта рыфмуюцца паміж сабой. Даследчыкі фальклору адзначаюць, што рытмічнасць і рыфма асабліва ўласцівы для прыказак, у складзе якіх ёсць антрапонімы. Тое ці іншае імя ўводзіцца ў прыказку ў залежнасці ад яе канкрэтнага зместу і ад таго, з якім словам гэтае імя павінна рыфмавацца: *Адзін сыноч Юзік і той – як гарбузік* [1, с. 112]. *На тое і Юля, каб была чыста кашуля* [1, с. 251]. *Зваць яе Надзея, на яе ўся наша спадзея* [1, с. 120]. *Была б Агата, а будзе і хата* [1, с. 115]. *Сей лён на Станіслава, вырасце, як лава* [1, с. 97]. *Пасееш гуркі, калі Пахом, будзеш збіраць іх мяхом* [1, с. 93]. *На Якуба грэе любя* [1, с. 89]. *Дождж на Якуба – для жалудоў згуба* [1, с. 81].

Функцыянаванне антрапонімаў у складзе беларускіх прыказак уяўляе цікавасць у сувязі з актуалізацыяй антрапацэнтрычнага накірунку ў мовазнаўстве. Народныя парэміі пакрываюць пераважна тыя ўчасткі рэчаіснасці, якія непасрэдна звязаны з чалавекам, яго бачаннем, ацэнкай рэалій, з характарыстыкай псіхалагічных асаблівасцяў асобы, пазнавальных працэсаў, эмацыянальна-валявога боку дзейнасці, індывідуальна-тыпалагічных уласцівасцяў асобы: *Была б Агата, а будзе і хата* [1, с. 115]. *Адзін сыноч Юзік і той – як гарбузік* [1, с. 112]. *Багаты Аўдзеі – поўна хата дзяцей* [1, с. 113]. *Калі шанцуе, то і Халімон танцуе* [1, с. 218]. *Наш Васіль на работу не сіл, а як клёцкі ў малаку – за чатырох павалаку* [1, с. 266]. *Беднаму Івану няма нідзе талану* [2, с. 60]. *Я не людзі, але і Хама не чалавек* [2, с. 76]. *Браток Аркадзь, людзям не гадзь* [1, с. 288]. Вылучаюцца семантычныя групы, якія характарызуюць: 1) сацыяльнае паходжанне чалавека: *Квіта, пане Мікіта* [1, с. 344]. *Пане Рыгоры, што далей, то горай* [1, с. 228]; 2) сямейнае становішча і адносіны роднасці: *Дзядзька Піліп, ці ты да лаўкі прыліп?* [1, с. 351]. *Браток Аркадзь, людзям не гадзь!* [1, с. 288]; 3) рысы характару: *Ні рыба ні мяса – горай за дурня Панаса* [1, с. 302].

Уласныя імёны, якія ўваходзяць у склад прыказак, маюць розныя формы: поўныя, скарочаныя, вытворныя, народныя: *Пайшла Гандзя жыта жаць, ды забыла серп узяць; серп узяла – хлеб забыла, так Гандзя і дома была* [1, с. 267]. *Любіў Ганулю, а атрымаў дулю* [1, с. 220]. *Сей лён на*

Галену, будзе кашуля па самыя калены [1, с. 97]. Які Хомка, такая і яго жонка [1, с. 141].

Старажытны чалавек быў глыбока веруючым чалавекам, таму ў прыказках шырока прадстаўлены імёны святых у складзе рэлігійных свят: *Да Міколы няма добра ніколі* [1, с. 79]. *Беражы сена ад Міколы да Міколы і не бойся зімы ніколі* [1, с. 76]. *Пасля Іллі вада і з зямлі* [1, с. 93] ці дзён сельскагаспадарчага календара: *Калі на Юр'я мароз, будзе добры авёс* [1, с. 84]. *На Барыса за ніву бярыся* [1, с. 88]. *Прыйшоў Баўтрамей – жыта на зіму сей* [1, с. 94].

Нацыянальная спецыфіка прыказак праяўляецца ў вытворных формах уласных імён, у нацыянальных суфіксах ацэнчнасці: *Яська, Саўка, Пятрок, Несцерка, Янка, Хомка, Грышка, Гануля, Федзька* і інш.: *Атаўка – сену прыбаўка, ды не ўмеў скасіць Саўка* [1, с. 75]. *Не косіць Федзька, бо ў торбе рэдзька* [1, с. 166].

«Нацыянальны твар» прыказак выяўляецца таксама дзякуючы пэўным граматычным формам, уласцівым беларускай мове, напрыклад, клічнай форме: *Барысе, Барысе, сам бараніся* [1, с. 61]. *Васілю, Васілю! Не бяры на сілу!* [1, с. 288]. *Ой, ці бачыш, Мікалаю, як я жыта падсяваю?* [1, с. 312].

Не ўсе імёны выкарыстоўваюцца ў прыказках з аднолькавай частатой. Сярод мужчынскіх імён найбольш частотнымі з'яўляюцца *Мікола, Юрый, Іван, Пятро, Ілля, Барыс, Кузьма*, а сярод жаночых да самых частотных адносяцца *Ганна/Гануля, Варвара, Агата, Хадора, Адарка*. Частата выкарыстання мужчынскіх і жаночых асабовых імён таксама не аднолькавая. Сабраны намі матэрыял гаворыць пра тое, што больш часта ў прыказках сустракаюцца мужчынскія асабовыя імёны, што, магчыма, з'яўляецца вынікам дзеяння сацыяльных фактараў.

У лінгвістычнай літаратуры даўно агульнапрызнаным з'яўляецца сцвярджанне аб высокай ступені абагульнення асабовых імён у прыказках, аб іх падабенстве па выконваемых функцыях з займеннікамі. Пацверджаннем гэтай з'явы могуць служыць прыказкі з варыянтнымі імёнамі: *Хваліла сябе Сора (Тадора) і сённа і ўчора* [1, с. 315]. Аднак менавіта ў прыказках асабовыя імёны могуць набываць і новыя, кантэкстуальныя значэнні, якія дазваляюць выкарыстоўваць гэтыя народныя выслоўі ў маўленні як сімвалы ці заменнікі пэўных чалавечых якасцяў: *Нашыя Базылі, што не з'елі, то спілі* [1, с. 266]. *І з Пракопам і без Пракопа – усё роўна* [1, с. 278]. *Каб Кандрат ды вінават – у яго Агата вінавата!* [1, с. 332]. *Малы Кузьма, ды высока яму цана* [2, с. 80]. *Эх ты, Аўдоля, – не нашага поля* [2, с. 76]. *На воўка памоўка, а Саўка авечкі крадзе* [1, с. 221].

У беларускіх прыказках імёны найчасцей выступаюць сімвалам негатыўных якасцяў: *Міхайла 'непаваротлівы чалавек': Хоць Міхайла, абы*

быў *папіхайла* [1, с. 137]; *Хомка* 'нерашучы чалавек': *Куды жонка, туды і Хомка* [2, с. 80]; *Саўка* 'хітры чалавек': *Па Саўку шапка* [1, с. 197]. *Зміцер хіцер, дыі Саўка не дурань* [1, с. 215]; *Пятрок* 'някемлівы чалавек': *Пайшоў Пятрок без парток* [1, с. 92]; *Сора* 'дрэнная гаспадыня': *Наша Сора то шые, то пора, толькі ніткам гора* [1, с. 279]; *Андрэй, Тамаш* 'балбатлівыя людзі': *Дзе Андрэй і Тамаш, там цэлы кірмаш* [1, с. 307]; *Адарка* 'балбатлівая жанчына': *Дзярэ языком Адарка, як тарка* [2, с. 64].

Людзі, выкарыстоўваючы ў маўленні прыказку з антрапонімам, суадносяць імя, якое ў ёй выкарыстоўваецца, з якой-небудзь канкрэтнай асобай, як бы ўводзяць гэту асобу ў кола сваіх асабістых знаёмых: *У нашай Параскі ні гневу, ні ласкі* [1, с. 303]. *Гэты Яўхім і з вады вылезе сухім* [2, с. 36]. *Наша Парася на ўсе штукі прыдалася* [1, с. 355]. *Наш Пятрук не цецярук* [1, с. 355]. І адначасова прыказкі выражаюць абагульнены сэнс, г.зн. яны распаўсюджваюць якасці, характэрныя нейкай пэўнай асобе, на іншых людзей: *Ва ўсякага Фядоркі свае адгаворкі. У прыказцы яскрава праяўляецца ўласцівасць абагульняць якасці канкрэтнага чалавека і пераносіць іх на многіх.*

Сустракаюцца прыказкі, у складзе якіх прысутнічаюць парныя біблейскія імёны: *Што Пятру, тое і Паўлу*. Ужыванне іх у адной прыказцы тлумачыцца тым, што свята Пятра і Паўла праваслаўнай царквой адзначаецца ў адзін дзень.

Прааналізаваны намі матэрыял сведчыць пра тое, што прыказкі з антрапанімічным кампанентам адрозніваюцца разнастайнасцю тэматыкі, яснасцю і лаканічнасцю выражаных у іх думак, сцісласцю формы. Сярод прыказак, у складзе якіх прысутнічае антрапанімічны кампанент, можна выдзеліць:

1) прыказкі з каляндарнымі імёнамі-кампанентамі, адзначанымі ў народных святах, прыметах, павер'ях: *Святому Данату коскі тачыць, сяно каціць (21 ліпеня)* [1, с. 97]. *Прарок Амос цягне ўгару авёс (28 чэрвеня)* [1, с. 94]. *На Тадора (25 чэрвеня) раса – канпель паласа* [1, с. 89]. *Ад Васіліска і славей блізка* [1, с. 75]. *Які Якуб (25 ліпеня) да паўдня, такая да снежня зіма* [1, с. 108];

2) прыказкі з біблейскімі імёнамі: *Адам да Евы заляцаўся, а ўсе вінаватыя* [1, с. 112];

3) прыказкі з уласнымі мужчынскімі і жаночымі хрысціянскімі імёнамі: *Дзе п'юць ды ядзяць, там Яські не глядзяць, а дзе цяжка – ідзі туды, Яська* [1, с. 31]. *Схілілася елачка да дуба, час табе, Насцечка, да шлюба* [1, с. 46]. *Нос уцёр Кузьме, а сам плача* [1, с. 52].

Моўная самасвядомасць, якая так ці інакш адлюстравалася ў прыказках, з'яўляецца адным з праяўленняў народных традыцый. У гэтых моўных адзінках паслядоўна знайшлі адбітак з'явы, адносіны чалавека да

працы і ляготы, жыцця і смерці і ў цэлым да разумных ці неразумных паводзін чалавека. Выкарыстанне антрапонімаў у прыказках сведчыць пра тое, што імя стварае ў іх той самы намінацьўны, кагніцьўны і камунікацьўны фон, які раскрывае магчымасці назыцьўнога слова ў асэнсаванні жыцьцёвых рэалій.

Літаратура

- 1 Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы /склаў Ф. Янкоўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.
- 2 Ліцвінка, В.Д. Слова міма не ляцьць : Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі / В.Д. Ліцвінка, Л.А. Царанкоў. – Мінск : Выд-ва «Універсітэцкае», 1985. – 149 с.